

17. Франкл В. Человек в поисках смысла /В.Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
18. Чалдини Р. Психология влияния /Р.Чалдини. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 272 с.
19. Юнг К.Г. Структура психики й процесі індивідуалізації / К.Г.Юнг . – М., СПб., 1996. – 209с.
20. Ясперс К. Смысл и назначение истории /К.Ясперс. – М.: Политиздат, 1991. – 528 с.

The article analyzes modern scientific views of the phenomenon of a self-development. Main characteristics of the professiogenesis are also researched in this issue's context.

Keywords: activity, self-development, professiogenesis, self-perfection.

Отримано: 14.07.2011

УДК 159.9

Л.Є.Просандєєва

ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ САМОЦІННОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

У статті характеризуються індивідуальні типи самоцінності особистості підлітка. Підкреслюється, що психологічний супровід поведінки підлітків спрямований на розширення меж власного “Я”, його емоційно-ціннісне переживання, відновлення ціннісно-смыслового ставлення до себе.

Ключові слова: ціннісне “Я” особистості, репродуктивна самоцінність, пізнавальна самоцінність, комунікативна самоцінність, творча самоцінність, духовно спрямована самоцінність, професійно спрямована самоцінність.

В статье характеризуются индивидуальные типы самооценности личности подростка. Подчеркивается, что психологическое сопровождение поведения подростков направлено на расширение границ собственного “Я”, его эмоционально – ценностное переживание, восстановление ценностно – смыслового отношения к себе.

Ключевые слова: ценностное “Я” личности, репродуктивная самооценность, познавательная самооценность, коммуникативная самооценность, творческая самооценность, духовно направленная самооценность, профессионально направленная самооценность.

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку важливого значення набувають соціальні, психологічні, моральні аспекти процесу формування самоцінності особистості. Дослідження самоцінності особистості у віковій та педагогічній психології обґрунтовують соціально-психологічні умови самоствердження і самовизначення особистості в період дорослішання (Г.С.Абрамова, Т.П. Гаврилова, В.С. Мухіна, А.М. Прихожан, О.В. Сохань, Г.А. Цукерман), аналізують самоцінність особистості в контексті розвитку самосвідомості підростаючої особистості (Г.Крайг, Ф.Райс, Х.Ремшмідт, М.Кле, Л.А.Регуш).

Самоцінність особистості досліджується, насамперед, у контексті виявленням і формуванням ціннісно-сміслової сфери людини. Так, з числа сучасних російських вчених питанню становлення і розвитку самоцінності особистості присвятили свої дослідження А.В.Запорожець, Н.Непомняща, В.В.Кудрявцев, В.Е.Клочко, Е.А.Сергієнко, В.В.Знаков, з українських – І.Бех, Г.А.Балл, В.В.Рибалка, В.О.Татенко, Т.М. Титаренко, котрі визначають генезис самоцінності особистості як взаємодію вершин самосвідомості суб'єкта й глибинних шарів його психіки. Як стверджують українські психологи, особистісною передумовою розвитку самоцінності виступає процес становлення самосвідомості, зокрема її епіцентру – образу “Я”.

Як наголошується цими вченими, особистість одного підлітка відрізняється від особистості іншого, насамперед тим, що для неї є найбільш значущим, цінним. Для одних підлітків, це може бути процес пізнання або творчості, для інших – соціальне ствердження власного “Я” серед однолітків, а тому важливим для таких досліджуваних є ставлення оточуючих, для ще інших – потреба робити добро іншим людям і т.д. Вочевидь, не можна виключити і поєднання в людині декількох цінностей. Проте в плані психологічного аналізу найбільш суттєвим є те, що глибоке знання ціннісного “Я” підлітка дозволяє при врахуванні всієї можливої множинності цінностей виділити з них основну, провідну (іноді комбінацію тих або інших самоцінностей).

У процесі експериментального вивчення ціннісного “Я” ми не бачили іншого шляху, як виділити основні типи самоцінності й, одержавши в процесі узагальнення конкретні знання про них, поступово підійти до їх розгляду як єдиної складної типологічної системи.

Побудові специфічних експериментальних методик аналізу основних типів самоцінності передувало тривале вивчення підлітків (методами спостереження, бесід, що відбивають особливості

діяльності й поведінки, шляхом уважного аналізу характеристик, складених психологами, педагогами і батьками, і т.д.). Ця частина нашої роботи була спрямована на отримання уявлень як про самоцінність у цілому, так і про її основні параметри. Спираючись на науковий досвід російської вченої Н.І.Непомнящої, ми, за аналогією з її дослідженнями, створили власну спеціальну методику “Дослідження самоцінності особистості (ДСО)” (експериментально-діагностичну), спрямовану на вивчення змістової сторони самоцінності за її специфічними параметрами. Застосування зазначеної методики призвело до подальшої конкретизації параметрів змістової сторони самоцінності. Вкажемо основні етапи методики:

1. Перша процедура полягала в тому, що випробуваний обирає певні ілюстрації (з 24 запропонованих йому ілюстрацій) та здійснював розповідь за обраними ілюстраціями. Оцінюваними параметрами були наступні: а) основна сфера діяльності, яка переважала у змісті розповіді (побут, навчальна ситуація, пізнавальна діяльність, ставлення і спілкування, фантастична ситуація); б) особливості стратегій поведінки, що виявляють ставлення до експериментальної ситуації і до експериментатора (наскільки охоче виконувалося завдання й т.п.).

2. Складання розповіді до кожної ілюстрації. У цьому випадку фіксувалися наступні параметри: 1) тип виокремлених елементів дійсності. Перерахування встановлених типів елементів: а) назва (фіксація) зображеного предмета; б) вказівка на предмет і дію; в) позначення ситуації; г) виділення предмета з набором властивостей; д) варіативність або спосіб побудови пропозицій.

3. Вибір для себе (або схвалення) однієї зі стратегій поведінки, на яких акцентувалася увага у розповідях підлітків. При цьому виявлявся параметр спрямованості на реалізацію певної стратегії поведінки, відносин (добре виконати визначену дію, діяти відповідно до вимог дорослих, встановити спілкування з незнайомою людиною і т.д.).

За методикою вивчення типів самоцінності було обстежено 197 підлітків і отримані дані про вікові особливості та динаміку розвитку самоцінності.

Узагальнивши здійснені підлітками аргументації щодо ціннісного “Я” та підрахувавши середні арифметичні показники, ми побудували гістограму, зображену на Рис. 1.

Як свідчать кількісні дані гістограми, найбільш поширеними типами самоцінності підлітків виявилася *репродуктивна самоцінність* (33,34%). На другому місці знаходиться *пізнавальна*

самоцінність (16,32 %). Третє і четверте місце займають, відповідно, *комунікативна самоцінність* (15,21 %) і *творча самоцінність* (14,41 %). Останнє місце займає *духовно спрямована самоцінність* (10,11%) і *професійно спрямована самоцінність* (10,61 %). Кожен із типів самоцінності характеризується впливом на певну стратегію поведінки та соціалізацію підлітків. Підтверджується тенденція, яка властива більшості підліткам: позитивний сімейний мікроклімат покращує соціальну адаптацію, сприяє конструктивності поведінки, стимулює когнітивні процеси пізнання власного “Я”, а негативний (нейтральний) – погіршує.

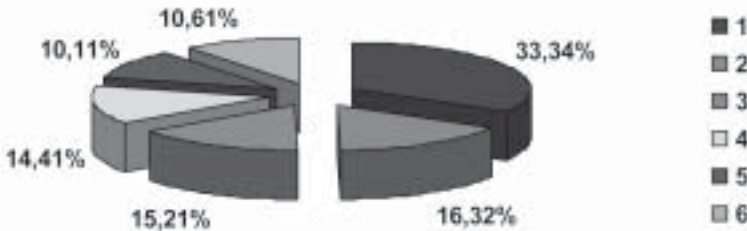

Рис.1. Гістограма типології самоцінності особистості підлітка

- Умовні позначення: 1) *репродуктивна самоцінність*,
2) *пізнавальна самоцінність*, 3) *комунікативна самоцінність*,
4) *творча самоцінність*, 5) *духовно спрямована самоцінність* і
6) *професійно спрямована самоцінність*

Надалі більш докладно проаналізуємо психологічні властивості підлітків визначених типів, відмітивши вплив типу самоцінності на поведінку.

Підліткам, що належать до типу *репродуктивної самоцінності*, властиве примітивне самосприйняття, вони переживають нейтральне (негативне) емоційно-ціннісне та ціннісно-сміслові ставлення до власного “Я”. Результати аналізу вказують на середню кількість обраних ними елементів запропонованих ілюстрацій. Зміст пояснень підлітками ілюстрацій дещо спрощений, типовий: природа, символічне зображення власного “Я”, “примітивні” персонажі з реального життя.

Невисокий рівень емоційно-ціннісного та ціннісно-сміслового ставлення до власного “Я” прямо корелює із низькими балами успішності, а також нерозвинутим словниковим запасом, вузьким кругозором. Більшість підлітків проживають у неповних, часто неблагополучних сім’ях, із незадовільними умовами на засадах

гіпоопіки. Вчителі відмічають низький рівень інтересу підлітків до навчання, незадовільність їх дисципліни, а також нестійкість уваги, пам'яті, нерозвиненість мислення. Дехто з підлітків має досвід вживання алкогольних, наркотичних речовин, що, відповідно, підсилює загальні негативні тенденції розвитку самоцінності особистості. У зовнішній поведінці таким підліткам властива важковиховуваність, прогулювання школи, частими є амбівалентні реагування – замкнутість поруч зі схильністю до демонстративності, агресивності. Вчителі додатково характеризують таких підлітків, як непослідовних, неправдивих, із низьким розвитком вольових якостей, самоконтролю поведінки.

Про низький рівень емоційно-ціннісного та ціннісно-сміслового ставлення до власного “Я” підлітків свідчить використання ними, здебільшого, ілюстрацій з сірим, чорним із відтінками фіолетового, темно-червоний, коричневий кольорами. Підлітки часто обирають ілюстрації з монстрами, жахливими істотами, що вказує на переживання різних страхів, а також стресу, відчаю, постійної тривоги. Сюжети ілюстрацій схожі з героями їхніх комп'ютерних ігор, улюблених кінострічок, нерідко – із власних фантазій.

Підлітки із *пізнавальною самоцінністю* характеризуються високим рівнем ціннісно-сміслового та емоційно-ціннісного ставлення до себе. Результати виконання методики свідчать про те, що більшість таких підлітків обирають зображення з середньою кількістю елементів свого “Я”, решта – високу та низьку. За тематикою ілюстрації відрізняються від ілюстрацій підлітків інших типів. Спілкування із підлітками вказує на трохи вищий рівень їх ерудованості, наявність соціального інтересу, комунікабельність, допитливість. Більшість підлітків виховуються у повних сім'ях, із належним матеріальним достатком, батьки намагаються задовольняти їх основні соціокультурні потреби. Викладачі відмічають позитивне ставлення школярів до навчання, що пояснюється індивідуальними задатками. Більшість підлітків поза школою відвідують гуртки за інтересами, спортивні секції. Зовнішня поведінка характеризується послідовністю, передбачуваністю, дотриманням навчальної дисципліни.

Позитивне ціннісно-емоційне ставлення до власного “Я” проявляється у використанні широкого спектра барвистих кольорів: синього, зеленого, помаранчевого, жовтого, червоного та їх відтінків. Діагностика самоцінності підлітків за критерієм вибору кольору прямо корелює із їх спокійним настроєм, розвинутими вольовими якостями, які проявляються у навичках самообслу-

говування, самостійності поведінки, певної незалежності при прийнятті рішень.

Результати виконання експериментальної методики вказують на позитивне сприймання підлітком власного майбутнього. Психологічний супровід підлітків цього типу повинен бути спрямований на здійснення профілактичних заходів щодо попередження відхилень поведінки. При цьому основний напрямок роботи необхідно зосередити на розширенні меж ціннісного “Я”.

Підлітки типу *комунікативної самоцінності* займають третє місце. Вони швидко знаходять власну міру самореалізації у соціумі. Результати виконання експериментальної методики вказують на середню кількість (6-8) елементів ілюстрацій. Сюжети відібрані підлітками переважно типові – у символічній формі зображені сім’я, батьки, референтні знайомі, власна персона, природа, предмети побуту, комп’ютер, своя кімната, фантастичні персонажі. Проведене нами спілкування з такими підлітками показало їх достатній рівень життєвої ерудованості, яка формується під впливом сімейного виховання, спілкування із вчителями, іншими дорослими. Викладачі відмічають середню успішність. Більшість підлітків проживають у повних сім’ях, з належними умовами, проте трапляються окремі випадки ставлення до них на рівні гіпоопіки, яка зумовлена зайнятістю батьків комерційною або іншими видами діяльності, відсутністю часу на виховання.

Загальний емоційно-ціннісний та ціннісно-смысловий рівень ставлення до себе проявляється у використанні підлітками ілюстрацій з барвистими кольорами. Інколи обираються сюжети, зображені у фіолетових, коричневих тонах та їх відтінках, які символізують тривожність, соціальну залежність. Поведінка таких підлітків характеризується амбівалентністю – поруч із соціальною активністю, допитливістю, веселим настроєм мають місце протилежні якості – пасивність на заняттях, відсутність інтересу до навчання, мрійливість, конфліктність, астеничність. У цілому результати виконання експериментальної методики вказують на позитивне сприймання підлітком власного “Я” та “Я – Інших”. Психологічний супровід підлітків цього типу повинен бути спрямований на здійснення профілактичних заходів щодо попередження відхилень поведінки (адже нерідко така поведінка виявляється способом привернути до себе увагу однолітків). При цьому основний напрямок роботи необхідно зосередити на розширенні межі власного “Я” та “Я – Інших”.

Четверте місце займає тип *творчої самоцінності*. Бесіди із такими підлітками вказують на їх достатній рівень ерудиції,

загальну обізнаність, природні творчі здібності до навчання. Такий тип формується у випадку, коли співпадають високий розвиток творчих і пізнавальних процесів, інтелектуальної сфери поруч із несприятливими умовами виховання. Нерідко це підлітки з неблагополучних сімей, де панують деструктивні форми виховання: жорсткі умови, педагогічна ізоляція, гіпер- або гіпоопіка, непослідовність у заохоченнях та покараннях. Проте найчастіше підлітки творчого типу самоцінності виховуються в повних сім'ях, де взаємини побудовані на співтворчості, толерантності та безумовної ціннісної віддачі.

Загальний емоційно-ціннісний та ціннісно-смысловий рівень ставлення до себе проявляється у використанні підлітками ілюстрацій переважно з барвистими кольорами. Дуже рідко обираються сюжети, зображені у темних відтінках, які символізують тривожність, соціальну залежність.

Підлітки цього типу потребують уваги з боку вихователів, психологів, соціальних педагогів з метою розвитку вольових якостей, самоконтролю, покращення адаптації до шкільних умов навчання. Психологічний супровід підлітків цього типу має бути зорієнтований у напрямках розширення їх уявлень про власне "Я", формування позитивного ставлення до себе, планування майбутнього. Отже, основна ідея позитивних змін стратегій поведінки підростаючої особистості полягає у формуванні їх змістовного, реалістичного самоствалення, яке стимулює розвиток особистісної рефлексії, сприяє утвердженню гідності та самоповаги.

Узагальнення отриманих результатів кількісного аналізу типів самоцінності підлітків дозволяє зробити такі висновки. У підлітків емпірично було виявлено 10 конкретних типів самоцінності (репродуктивна самоцінність, самоцінність спілкування, творча самоцінність тощо) Надалі в основному для зручності діагностичного дослідження, ці конкретні типи самоцінності були об'єднані у більш узагальнені групи самоцінності:

1) репродуктивна самоцінність (прагматична самоцінність). Підлітки, які входять до цієї групи, значно схильні до повторення (відтворення) звичних дій, в основному побутових, пов'язаних із взаєминами з дорослими й однолітками);

2) пізнавальна самоцінність. Підлітки цієї групи спрямовані на пізнання предметів і явищ оточуючої їх дійсності. У них спостерігається інтерес до процесу навчання, атрибутів навчальної діяльності, виконання дій, які вимагає вчитель;

3) комунікативна самоцінність. У підлітків цього типу вираженим є інтерес до світу людських відносин, почуттів, вчинків.

Такі підлітки особливо уважні до тих або інших проявів взаємин та процесу спілкування з оточуючими, знаходять у комунікативних взаємодіях у колі дорослих і однолітків зразки для власних комунікацій;

4) творча самоцінність. У самосвідомості підлітків ця самоцінність презентована переживаннями, пов'язаними зі сприйняттям мистецтва, краси природи, що проявляється у відвідуванні різних творчих студій: образотворчого мистецтва, художнього слова, а також хореографічних, музичних, театральних колективів;

5) професійно спрямована самоцінність. Значущим аспектом діяльності таких підлітків є бажання отримання високий життєвий статус та матеріальне благополуччя. Самореалізація власного "Я" пов'язана із професійно-спрямованою діяльністю;

6) духовно спрямована самоцінність. Підлітки цього типу намагаються усвідомити свою життєву місію і призначення свого "Я". Саме духовність актуалізує ціннісне "Я" підлітка у між-особистісних взаєминах. В основу духовності при цьому покладається таке утворення, як альтруїзм.

Отже, підлітковий етап генезису самоцінності має особливу значущість для розвитку особистості, оскільки саме на цій стадії ціннісне "Я" підлітка піднімається на якісно новий ступінь, що знаменує початок особистісної зрілості. По – перше, ускладнення структури самоцінності підлітків позначається на якісних перетвореннях їх ціннісного "Я" (відбувається відкриття й осмислення ціннісного "Я"), що пов'язано з трансформаціями самоцінності підлітків та підсиленням її розвитку. По-друге, визначені типи самоцінності підлітка (*репродуктивна самоцінність, пізнавальна самоцінність, комунікативна самоцінність і творча самоцінність*) актуалізують самореалізацію стратегій поведінки, що визначає особливості їх соціалізації в оточуючому соціальному просторі.

Відтепер ціннісне "Я" не тільки відображає особливості формування самоцінності особистості в процесі дорослішання, а й значною мірою впливає на весь процес її подальшого становлення. Тому підліткова стадія розвитку самоцінності визначає не лише шляхи її подальшого удосконалення, а й значною мірою окреслює психічний розвиток особистості в цілому. Отже, при переході від однієї стадії розвитку до іншої відбувається послідовне ускладнення, розширення самоцінності та підвищення її ролі в процесі соціалізації особистості періоду дорослішання.

Психологічний супровід поведінки підлітків презентованих типів спрямований на залагодження можливих проявів демонстра-

тивності та застосовується у залежності від ситуації. Його метою є змістовні ускладнення ціннісного “Я”, які позначаються на усвідомленні самоцінності інших людей, при цьому зменшується егоцентризм, формується альтруїстичний світогляд. Відтак, психологічний супровід поведінки підлітків спрямований на розширення границь власного “Я”, його емоційно-ціннісного переживання, відновлення ціннісно-сміслового ставлення, що позначається на розвитку самоцінності особистості, передбачуваності та послідовності поведінки.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни /К.А.Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 187 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн. Кн.2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади /І.Д.Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
3. Брушлинский А.В. Психология субъекта /А.В.Брушлинский. – М.: Изд-во ИП РАН; СПб.: Алетейя, 2003. – С.12-23.
4. Будинайте Г.Л., Корнилова Т.В. Личностные ценности и личностные предпочтения субъекта // Вопросы психологии. – 1993. – №5. – С.99-105.
5. Бушай І.М. Індивідуально-типологічний аналіз образу світу підлітків//Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред.С.Д. Максименка. – Т. VII. – Вип.4. – К., 2005. – С.44-51.
6. Знаков В.В. Ценности как проблема психологии человеческого бытия /В.В.Знаков //Ценностные основания психологической науки и психология ценностей. – М.: Изд-во ИП РАН, 2008. – С. 83-93.
7. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции /Д.А.Леонтьев// Вопросы философии. – 1996. – №4. – С.15-26.
8. Нартова-Бочавер С.К. Человек суверенный: психологическое исследование человека в его бытии /С.К.Нартова-Бочавер. – СПб.:Питер, 2008. – 400 с.
9. Непомнящая Н.И. Ценностность как личностное основание: Типы. Диагностика. Формирование / Н.И. Непомнящая ; Рос. акад. образования, Моск. психол.-социал. ин-т. – М. : МПСИ; Воронеж : Изд-во НПО “МОДЭК”, 2000. – 170 с.
10. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності /Т.М.Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

11. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности. – М.: Международная пед. академия, 1995. – 190 с.

The individual types of the self-value of the teenager are characterised in the article. It is underlined, that psychological support of the behaviour of the teenagers is directed on the expansion of the borders of the own "I", his emotionally-valuable experience, restoration of the valuable-semantic relation to himself.

Keywords: valuable of the "I" persons, reproductive self-value, informative self-value, communicative self-value, creative self-value, spiritually directed self-value, professionally directed self-value.

Отримано: 21.08.2011

УДК 159.923:378

Г.К.Радчук

Виклики та орієнтири розбудови освіти з позиції синергетики

Статтю присвячено проблемі теоретичного осмислення синергетики щодо розвитку сучасної освіти. Обґрунтовано, що домінування у науці постнекласичного типу раціональності актуалізує проблеми моделювання розвитку освіти в контексті синергетичної парадигми. Показано, що синергетика допоможе подолати основні суперечності на шляху розвитку і трансформації системи сучасної освіти. Проведений аналіз свідчить, що сучасна наука розглядає синергетику і як наукову парадигму, і як загальнонаукову теорію, і як конкретно-наукову теорію різних наук, у тому числі педагогіки та психології. Адже освіта є синергичною за своєю суттю, і її варто розглядати як цілісну динамічну систему, здатну до самоорганізації з усіма її системними характеристиками.

Ключові слова: синергетика, самоорганізація, педагогічна синергетика, освітня парадигма.

Статья посвящена проблеме теоретического осмысления синергетики относительно развития современного образования. Обосновано, что доминирование в науке постнеклассического типа рациональности актуализует проблемы моделирования развития образования в контексте синергетической парадигмы. Показано, что синергетика поможет преодолеть основные противоречия на пути развития и трансформации